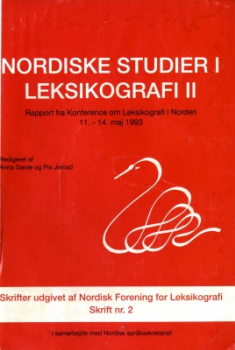

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Svensk ordbok 1948	
Forfatter:	Carl-Erik Lundbladh	
Kilde:	Nordiske Studier i Leksikografi 2, 1993, s. 166-172 Rapport fra Konference om leksikografi i Norden, 11.-14. maj 1993	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Svensk ordbok 1948

Carl-Erik Lundbladh

År 1948 gav det som då hette Svenska dövstumläraresällskapet ut en illustrerad svensk ordbok, som kallades Svensk ordbok. Den distribuerades genom dövstumläraresällskapet till ett pris av fyra kronor för ”dövstumma” och ”dövstumlärare”. Övriga köpare fick betala 20 kronor. Ordboken användes (och används än) i dövskolorna och delades ut gratis till barnen i avgångsklassen. Däremot såldes den inte mycket via bokhandeln.¹

Svensk Ordbok -48 blev i allmänhet okänd i kretsar som inte har med döva att göra. Mig veterligt finns den inte medtagen i någon översikt av svenska ordböcker, i varje fall inte i Sigurd 1968 eller Wörterbücher 1990. Det är orätt, men framför allt är det synd att den inte har använts i vanliga skolor eller av allmänheten och sannolikt i för liten eller ingen utsträckning av dem som skrivit andra svenska ordböcker. För att sprida mer kännedom om Svensk ordbok från 1948 beskrivs här översiktligt dess storlek, uppställning och sätt att redovisa ordens form och betydelse. Först emellertid något om tillkomsten.

1927 tillsattes en kommitté bestående av dövläraerna G. Hartman, Lund, J. Johansson, Manilla, och O. Ahlner, Gävle. G. Hartman var kommitténs ordförande.² När han gick i pension 1942 efterträddes han av J. Johansson som rektor för Östervångskolan i Lund. Denne färdigställde ordboken.³

Av ordbokens förord framgår att dess redaktion anlitat tre lundensiska språkmän och lexikografer såsom granskare, nämligen förre chefen för SAOB, professor Ebbe Tuneld, förre redaktören vid samma ordbok, aktuarien N. R. Palmlöf samt professor K. G. Ljunggren (som också varit redaktör vid SAOB). Redan 1931 hade Ebbe Tuneld avgivit ett utlåtande om ordboken, där han bl. a. säger att den ”är ett alldeles förträffligt arbete. Det medtagna ordmaterialet är synnerligen rikhaltigt. Översättningarna (definitionerna) äro korrekta och avfattade i en så enkel form, att de lätt kunna förstås. Uttalsuppgifter och belysande språkprov ha i stor mängd medtagits. Den utgör ett svenskt handlexikon, som med fördel skulle kunna användas av andra än dem, för vilka det närmast är avsett.”² Detta är nog inte bara vänliga överord. Åtminstone påpekandet att ordboken med fördel skulle kunna användas av andra än döva måste ha varit en sanning då och gäller i viss mån fortfarande, trots att Sverige nu har en så bra och genomarbetad definitionsordbok som namnen Svensk ordbok från 1986.

Omfång och utformning

Svensk ordbok -48 är på 976 tvåspaltiga sidor. Antalet huvuduppslagsord, som har halv-

fet stil och inleder rad med indrag, är enligt översiktlig beräkning ca 13.400. Därtill kommer minst lika många underordnade uppslagsord, mest sammansättningar och avledning, i spärrad rak stil. Dessa står i stycke som inleds av ett semantiskt och morfologiskt besläktat huvuduppslagsord. Det totala antalet uppslagsord torde alltså vara nästan 27.000. Det kan verka mycket i jämförelse med Svensk ordbok -86, som har 60.000, men den senare är restriktiv vad gäller att presentera sammansättningar såsom uppslagsord. Sammansättningar som i den äldre ordboken står i spärrad stil har räknats, trots att de egentligen inte har högre informationsvärde än dem som ordboken -86 anför i kursiv för att ge exempel på ett ords användning såsom för- eller efterled.

Ordboken från 1948 är illustrerad. Sannolikt har den flest illustrationer av de svenska ordböcker som har tagit bilder till hjälp för att förklara betydelser. Illustrationerna är sammanlagt ca 2.400, ungefär 2,5 per sida. Det har lagts ner stort arbete på bilderna, som består av både teckningar och fotografier, oftast distinkta och tydliga. Enligt förordet har bl. a. två konstnärer, R. Kempe och Ludvig Johnsson, en teckningslärarinna Elin Lund och herr Erland Budde bidragit med teckningar. Klichéer har ställts till förfogande eller inköpts från flera namngivna förlag och tryckerier. Trots det rika illustrationsmaterialet uttrycker recensenten i Nordisk tidskrift för dövstumskolan försiktigt att det måhända hade kunnat vara ännu mer omfattande.

Huvuduppslagsorden i halvfet stil är lätta att hitta. De följs av uttalsuppgift i flertalet av de fall då ordet har ett uttal som inte är givet utifrån svenskans stavningsregler. Uttalsangivelsen är grov och det vanliga alfabetet används. Apostrof sätts ut i stavelse med huvudtryck, omedelbart efter lång vokal, och efter konsonant om föregående vokal är kort. Grav eller akut accent anges inte.

Att det finns uttalsuppgifter i en ordbok för döva kan verka förbryllande, men när ordboken kom ut undervisades döva för att lära sig tala. Den mesta färdigheten tillägnade sig barnen naturligtvis via lärares och andras tal och instruktioner, men skriftliga uttalsuppgifter i en ordbok kunde vara till hjälp de gånger orden lärdes in via skrift. Traditionen att lära barnen talad svenska förstärktes under 50-talet då det tillhandahölls bättre hörapparater, men på 70-talet inträffade ett radikalt tredebrott. Undervisningen är sedan dess inriktad på att i första hand lära barnen teckenspråk, som blivit erkänt som de dövas modersmål. Skriven svenska är numera ett andra språk och talad svenska något som det läggs föga vikt vid. Redan innan teckenspråk blev förstaspråk var barnens uttal så utan nyanser att t. ex. betonad verbpartikel inte urskiljdes, inte heller en sådan företeelse som grav och akut accent. Därför är det inte konstigt att ordboken inte ger några upplysningar om sådant.

På substantiv och verb ger ordboken tillräckliga upplysningar för att man ska förstå vilka böjningsformer ordet har. Alternativa böjningar meddelas sällan. Det upplyses även hur adjektiven kompareras, men inte på ett enhetligt sätt. På t. ex. *stor* anges komparationsformerna efter uppgiften om uttal, men ibland får informationen läsas ut via språkproven (*grov*). När ändelserna är *-are*, *-ast* har det vettigt nog inte ansetts nödvändigt med vare sig direkt eller indirekt upplysning. I övrigt informeras inte explicit om morfologi eller om grammatik över huvud taget. Upplysning om ordklassstillhörighet

t.ex. ges inte, och huruvida ett verb är transitivt eller intransitivt får man utläsa indirekt ur betydelseförklaringen eller exemplifierande språkprov.

Svensk ordbok -48 uppger inte om bruklighet eller ordens stilvalör.

Svenska Akademiens ordlista nämns i förordet såsom hjälpkälla, tillsammans med SAOB, Nusvensk ordbok (A — spana), Sv. uppslagsbok, Nordisk familjebok, Norstedts uppslagsbok, Tidens lexikon, Ekborhns 60.000 främmande ord, Dalins ordbok, Auerbachs Svensk-tysk ordbok och Svensk ordlista av Lyttkens och Wulff. Sannolikt har Svenska Akademiens ordlista inspirerat till arrangemanget att i samma stycke som huvuduppslagsordet presentera ord som är etymologiskt och semantiskt samhöriga med detta, t. ex. sammansättningar, avledningar och samma ord tillhörande en annan ordklass. Ordboken -48 går i några fall ett steg längre. På t. ex. **ljus**, substantiv, står adjektivet redovisat bara såsom en tredje betydelse med översättningen ”som har ljus (inte mörk) färg”. Att på detta sätt t. o. m. avstå från att markera den annorlunda ordklassen medelst böjningsändelse är förvisso inte ordlistans lösning. De sammansättningar, avledningar och liknande som är underordnat redovisade står oftast i alfabetisk ordning. På **fall** t. ex. står *falla*, *fallenhet*, *fallfrukt*, *fallfärdig*, *fallgrop*, *fallrep* (med tyvärr felaktig förklaring), *fallrepstrappa*, *fallskärm*. *Notorisk* finner man underordnat på **notis**. Dessa underordnade uppslagsord har aldrig uppgift om uttal och oftast ingen böjningsuppgift, vilket i de flesta fall ju vore onödigt. Men vid exempelvis verbet *falla* upplyses om böjning. Tyvärr är de underordnade uppslagsorden ganska svåra att hitta, eftersom de är satta i en tunn, spärrad, rak stil som inte är tillräckligt iögonenfallande. Dessutom saknar de annan markering. De skulle t. ex. ha kunnat föregås av ett streck. Ibland redovisas de ganska överraskande genom att ingå i ett exemplifierande språkprov.

Betydelsebeskrivningen

Den största mödan vid utarbetandet av ordboken torde ha lagts ner på att förklara vad orden betyder. När betydelsena redovisas uttryckligen sker det antingen genom synonym eller förklaring. Vad orden betyder framgår också via de generöst medtagna språkproven, både genom att ordets användning visas och ibland genom att hela språkprovet omskrivs eller förklaras. Att redovisa betydelse via språkprov är ibland den enda anlita-de metoden, så t. ex. på **huvud**.

Nedan jämförs hur orden **vapen**, **ärva** och **huvud** får betydelsen redovisad i Svensk ordbok -48 med hur samma ord behandlas i Svensk ordbok -86. Dessa ord har valts för att de verkar vara representativa i fråga om betydelsebeskrivningens karaktär i de bägge ordböckerna.

I Svensk ordbok -48 uppges **vapen** betyda ”redskap, som begagnas till att strida med”. Det första språkprovet är samtidigt en ostensiv definition: *Gevär, kanoner, sablar, spjut osv. äro vapen*. Ytterligare två språkprov ges där uttrycken *grep till vapen* (”började kriga”) och *lägga ner vapnen* (”sluta att strida”) används. De översätts i en inskjuten parentes.

I Svensk ordbok -86 däremot redovisas betydelsen i tre moment. Det första ger defi-

tionen ”redskap som används för att döda eller skada människa eller djur i krig, vid annan strid el. vid jakt; mest om specialkonstruerade redskap”. Detta att vapen också kan användas för att skada och att de kan begagnas vid jakt på djur har ordboken -48 missat eller underlåtit att redovisa. Ordboken -86 meddelar dessutom explicit sådana utvidgade och bildliga användningar som i *hornen är buffelns vapen* resp. *strejkvapen*. Den ger också idiomet *blanka vapen*, med två betydelser, samt förklarar uttrycken *gripa/ta till vapen*, *nedlägga vapnen*, *sträcka vapen*, *tunga vapen*, *vara under vapen*. De ytterligare momenten redovisar betydelserna ”försvarsgren” (synonym: vapenslag) resp. ”igenkänningstecken sammanfattat efter heraldiska regler”. Informationen är alltså rätt mycket rikare i ordboken -86.

Med ordet **ärva** blir jämförelsen också till nackdel för den äldre ordboken i fråga om fullständighet i redovisningen av betydelser och användningar. Men den enkla och ändå precisa definitionen i -48 av grundbetydelsen är ett drag som återkommer ofta: ”få arv (pengar l. andra ägodelar) efter en person som har dött.” Eftersom *arv* förklaras inom parentes behöver man inte slå upp detta ord, vilket hursomhelst har följande definition. ”Egendom eller annat som man erhåller efter avlidna släktingar.” Av exempel framgår därefter att såväl en soffa som vackra ögon och en god uppfostran kan vara arv. Ordboken -48 framhåller aldrig uttryckligen utvidgningar, allmänna användningar eller bildliga, vilket Svensk ordbok -86 ofta gör, men i bästa fall och inte så sällan redovisar ordboken -48 dem i exempel.

Ordboken -86 ger följande definition av grundbetydelsen hos **ärva**. ”Överta genom arv med avs. på egendom etc.” Här är det nödvändigare att ta reda på vad **arv** betyder: ”övergång av egendom av (visst) värde från avliden till efterlevande spec. som jur. term om sådan övergång genom lag.” Det må vara att ordboken -86 är precisare i sin definition, men -48 kommer enklare och med ett lättillgängligare språk fram till ungefär detsamma. Om ambitionen bakom ordboken är att erbjuda hjälp åt dem som har mindre rikt ordförråd, så är formuleringssättet i Svensk ordbok -48 många gånger exemplariskt. Den äldre ordboken är ofta tydlig också genom att undvika abstraktioner och som på **arv** framhålla den konkreta betydelsen. I rättvisans namn ska det emellertid framhållas att ordboken -86 på **arv** även tydligt redovisar utvidgningar, vilket den som sagt ofta gör och varigenom den är mycket förtjänstfull.

På **huvud** ger ordboken -48 ingen markerad betydelsebeskrivning alls, men de två första språkproven förklarar vad ett huvud är: ”På huvudet sitta ögon, öron, näsa och mun. Kon har horn på huvudet.” Dessa två exempel motsvaras i ordboken -86 av definitionen i moment 1: ”avslutande, översta eller främsta del av kroppen (på människa eller djur), där centra för de viktigaste sinnesorganen samt hjärnan är placerade ibl. betraktad som en från kroppen skild del.” (Sic!) Efter denna definition av grundbetydelsen följer tio språkprov och därefter utvidgningar, specialiseringar och idiom. I Svensk ordbok -48 redovisas utvidgningarna osv. fr. o. m. tredje kursiverade språkprovet, där det ges några uttryck med översättning: *Blotta huvudet* ”= ta av hatten”. *Bära huvudet högt* ”= vara stolt”. *Köra huvudet i väggen* ”= försöka med våld göra ngt, som är omöjligt”. etc. Även det som ordboken -86 redovisar i moment 2: ”avslutande, rund eller ngt utskjutande, del av (avlångt) föremål”, ges i ordboken -48 bara i form av språkprov: *Knappnålen har ett*

runt huvud. Svensk ordbok -48 har alltså långt ifrån den tydlighet i betydelseredovningen som Svensk ordbok -86 uppnår genom definitioner och markerade utvidgningar, men det bör framhållas att ordboken -48 har rikhaltig exemplifiering som ganska väl illustrerar såväl centrala betydelser som utvidgningar och bildliga användningar.

För att redovisa och klargöra betydelsen tar ordboken -48 ibland motsatt betydelse till hjälp. Antonymer anges med omslutande (), två parentestecken varav det första brukar åtgöra och det andra åtgör vänster.

Encyklopedisk färgning

Svensk ordbok -48 har inte ålagt sig det stränga definitionskrav som Svensk ordbok -86 har. I stället har en strävan att förklara, hjälpa och upplysa lett till att ordboken i vissa stycken snarare blivit en encyklopedisk uppslagsbok. På **menstruation** t. ex., där synonymerna månadsrening och reglering ges, utnyttjas alla exempel för att upplysa om vad menstruation är, hur ofta den inträffar, hur länge den pågår, hur stor del av sitt liv som kvinnan får menstruation och att den upphör vid havandeskap. Svensk ordbok -86 ger definitionen "månatlig blödning från livmodern", med tillägget "då befruktning ej skett". Som exempel står två sammansättningar: menstruationscykel och -rubbning. Bra definition och kanske rimlig återhållsamhet med exempel, men man bör ha respekt för den upplysningsvilja och omsorg som ligger bakom artikeln i Svensk ordbok -48.

På **solv** tar den encyklopediska informationen fullständigt överhanden, och artikeln hör, om man bortser ifrån att den har uttals- och böjningsuppgift, helt och hållet hemma i en sakförklarande uppslagsbok: "Solv användas vid vävning. Ett solv är knutet av starkt garn, så att tre öppningar bildas. I ögat (den lilla öppningen i mitten på solvet) trädades varptråden. I de två andra, större öppningarna trädades solvkäpparna. Se väva!" En tydlig teckning bidrar till informationen vad solv är. Svensk ordbok -86 ger en kort och koncis definition, följt av tre sammansättningar såsom exempel: "var och en av en lång rad starka trådar med öglor som en varp träs igenom: *solvkäpp; solvöga; flatsolv.*"

Ordbokens användbarhet idag

Man kan inte annat än hysa stor beundran och aktning för de tre dövlärare som la ner mycket tid och möda att för ringa ersättning författa Svensk ordbok 1948. Jag betvivlar att de har uppmärksammats efter förtjänst. Det är vidare djupt beklagligt att Svensk ordbok -48 inte har varit i flitigare bruk i den vanliga folk- och grundskolan. Den skulle också ha kunnat och fortfarande kunna vara till stor nytta för invandrare och andra som, liksom de döva, inte har svenska som modersmål. Dessutom bör ordboken komma i erkänt bruk när det skrivs andra ordböcker, då den nog kan inspirera. Det vore nämligen en fröjd att se en svensk ordbok som dels likt Svensk ordbok -86 är systematiskt genomarbetad så som en definitionsordbok kräver, dels likt Svensk ordbok -48 har enkla betydelseförklaringar utan onödiga abstraktioner⁴ och strävar efter att lättbegripligt och tydligt upplysa om det centralt distinkta och försöker undvika misstaget att spontanistiskt

meddela sanningar.⁵ Om ordbokens syfte är att ge förklaringar så att en språkbrukare ska kunna använda orden, så åskådliggörs och förklaras grundbetydelsen hos många vanliga ord bra bara med hjälp av exempel. Om ordboken i sådana fall ändå ger en definition är det extra viktigt att den formuleras enkelt men ändå distinkt, och att exemplen väljs omsorgsfullt. Det är stor risk att definition plus exempel annars blir förvirrande hellre än upplysande eller att arrangemanget blir helt poänglöst.⁶ Det vore dessutom önskvärt att en svensk ordbok gick ett steg längre än -86 och åtog sig att med rimliga fullständighetskrav informera en liten men studieivrig grupp som söker tydlig och systematisk upplysning om ordens syntaktiska konstruktionsmöjligheter.⁷ Den ordbok som nu är under utarbetande, Nationalencyklopedins ordbok, utlovas bli försedd med upplysningar av det slaget.

Noter

- 1 Jag tackar förre dövsläraren Börje Knutsson, Lund, för dessa upplysningar. Han har också haft vänligheten att kortfattat orientera mig om undervisning av döva för några decennier sedan och nu, och leta fram en recension i Nordisk tidskrift för dövstumskolan.
- 2 Enligt recension av signaturen I. M. i Nordisk tidskrift för dövstumskolan.
- 3 Enligt muntlig uppgift från Börje Knutsson, Lund.
- 4 Jfr dels ordboken -48 **ärva**: "få arv (pengar l. andra ägodelar) efter en person som har dött" med ordboken -86: "överta genom arv med avs. på egendom etc., dels ordboken -48:s definition av **arv**, där den konkreta betydelsen beskrivs: egendom eller annat, som man erhåller efter avlidna släktingar" med ordboken -86, som utgår från den abstrakta betydelsen: "övergång av egendom av (visst) värde från avliden till efterlevande spec. som jur. term om sådan övergång genom lag." Det bör återspeglas i en ordboksartikel att man i allmänhet i fråga om arv mer tänker på det man får än på detta att få.
- 5 Jfr definitionstillägget "mest om specialkonstruerade redskap" i ordboken -86 på **vapen**.
- 6 Ordboken -48 förklarar grundbetydelsen hos **draga** bara medelst exempel. Ordboken -86 har däremot en detaljerad definition: "påverka med en kraft som är riktad tillbaka mot kraftkällan med eller utan resultatet att det påverkade föremålet flyttas närmare". Definitionen täcker emellertid inte *dra* i uttrycket *dra ner rullgardinen* eller i *dra lakan*, med dess speciella betydelse. Dessa uttryck står ändå bland språkproven för att illustrera grundbetydelsen.
- 7 Som t. ex. Longman's eller Collins.

Litteratur

- Collins COBUILD English Language Dictionary*. 1987. Collins, London/Glasgow.
Longman's Dictionary of Contemporary English. 1978. Longman, London.
Nationalencyklopedins ordbok. Under utarbetande. Bra Böcker, Höganäs.

Carl-Erik Lundblad

Nordisk tidskrift för dövstumskolan nr 9, 1948.

Sigurd, B. 1968: *Svenska ordböcker*. Liber, Lund.

Svensk ordbok. 1948. Svenska dövstumläraresällskapet, Lund.

Svensk ordbok. 1986. Esselte, Stockholm.

Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. Utgiven av Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand & Ladislav Zgusta. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 5.2) 1990. Walter de Gruyter, Berlin/New York.